

KALAVSZKY ZSÓFIA

„...EZ PEDIG AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSÉHEZ VEZETETT”

A PUSKIN-MÍTOSZON ÉS -KULTUSZON KÍVÜL ÉS
BELÜL: MILORAD PAVIĆ *FERDINÁND HERCEG*
*PUSKINT OLVAS*¹

I.

„Óvakodj attól, akinek a nevét nem tudod megjegyezni!” – ezzel a mondattal zárul a szerb író, Milorad Pavić (1929–2009) azon kisprózája, amely a *Kijfordított kesztyű* (*Izvrnuta rukavica*, 1989) című kötetében közvetlenül megelőzi a *Ferdinánd herceg Puskint olvas* (*Princ Ferdinand čita Puškina*, 1982) című elbeszélést.² Az említett mondat akár a mottója is lehetne az általunk elemzendő novellának, ugyanis az elbeszélésben *a névvel való jelöltség*, illetve *annak hiánya* bizonyul az egyik, ha nem a legfontosabb szövegszervező elemnek. Ez a mondat azonban más oldalról is fontos lehet az elemzésben, hiszen az „óvakodj!” imperatívusza akár az elbeszélésben kialakuló interszjektív kapcsolatokra is vonatkozhat, ugyanis a főhőssel kapcsolatba kerülő – kezdetben *névtelen* majd *névvel ellátott* – hősök minden egyes alkalommal radikálisan megváltoztatják a főhős sorsát. A prózaszöveg centrumában azonban nem pusztán valamely személynév birtoklásának vagy éppenséggel a személynév hiányának a problematizálása áll, hanem annak a *tudásnak* a kérdése, hogy az énelbeszélő-főhős észben tartja-e, később eszébe jut-e,

---

1 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával valósult meg. A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

2 A tanulmányban érintett Pavić-szövegeket orosz nyelvű fordításaik alapján vizsgáltam és az alábbi kiadásból idézem: ПАВИЧ 2003. A idézeteket a saját fordításomban közlöm.

egyáltalán ismeri-e a saját, illetve a mások nevét; és ha igen – és így megvalósul a *név kimondása*, a *ráeszmélés*, a *tudás megszerzése* –, ez vajon mit eredményez a posztmodern szöveg- és cselekményvilágban. Mindehhez kapcsolódva a szöveg eljátszik azzal is, hogy egy előzetes, kulturális tudás alapján maga az olvasó tudja-e azonosítani a névtelen hősokeket, és hogy a kimondott nevekhez milyen kontextuális, szemantikai mezőt kapcsol (ld. Anyegin, Gavrilo). A nyelvi megelőzöttség játékaival sajátos értelmezési diszkrepancia jön létre a főhős és az olvasó között: tudniillik a szöveg 20. század végi befogadója nagyobb háttértudással rendelkezik, mint a novella 20. század eleji főhőse (Ferenc Ferdinánd), így az olvasó a „Gavrilo” névhez – amely az európai történeti és kulturális emlékezetben 1914 óta szétválaszthatatlanul egybefonódott az Osztrák–Magyar Monarchia trónörökösének meggyilkolásával – nagy valószínűséggel a merénylet elkövetőjét (Gavrilo→Gavrilo Princip) fogja kapcsolni – ellentétben a főhőssel, aki egy korábbi nyelv- és tudásállapotból kiindulva hiába kísérli meg értelmezni ugyanezen nevet (Gavrilo→Gábriel arkangyal), az – a névben hordozott jelentése okán (’Isten ereje’) – csak valamiféle jóslatként tud funkcionálni számára.³

A nomináció problémája az elbeszélésben három fő kérdést vet fel. Az első *az identitás problémája*. Érinti egyfelől a főhős egyéni, kulturális, nemzeti identitását, másfelől az *önazonosság* és az *énvesztés*, végső soron *az idegenség tapasztalatának* a kérdéseit, amelyek a szöveg poétikai megformáltságában is megjelennek. Milyen viszonyban áll egymással a *név* és az *identitás*? – veti fel a (posztmodern) szöveg. A második a személynév és az általa indexált irodalmi, történelmi, építészettörténeti stb. szövegtörzsek kapcsolata. Ha egy új személynév kerül be a pavíci szöveg értelmezési terébe, az színekdochikusan

---

3 A Ferdinánd név és a hozzá fűződő (közös) kulturális tudás kapcsán ld. KAPPANYOS 2014.

mindig „magával hoz” irodalmi, történelmi szövegeket, hiszen a novellában előforduló nevek egytől egyig az európai kultúra ikonikus alakjaié: irodalmi hősöké, történelmi alakoké (Olga, Anyegin, Gavrilo, Zsófia, Ferdinánd herceg). Akiknek múltjuk van. Végül a harmadik, amelyhez a (próza)szövegben a személynév szemiózisa vezet el minket, *a mitologikus és a szekuláris gondolkodásmód*, tudat, szemlélet, kultúra működésmódjainak együttes és kevert jelenléte. Ferenc Ferdinánd különféle szövegeket, elsősorban Puskin-műveket olvas. Az olvasás egyúttal természetesen értelmezést is jelent: a főhős az egymást követő olvasmányairól – azok szüzséjébe belehelyezkedve – én-elbeszélőként referál. A szövegek a Ferdinándot körbevevő világgal lesznek azonosak, a trónörökös mint novellahős azonban nem képes azokat (szöveggként) azonosítani, „helyette” az olvasó végzi el a megfejtés, az azonosítás műveleteit. Ferdinánd az általa végzett olvasási-szövegértelmezési folyamatok során különféle szépirodalmi szüzsékbe „írja bele” magát, rendre különféle alakokat ölt, azokon keresztül konstruálja meg önmagát, amelyek működésének a módja az elbeszélésben az álomlátás poétikai és narratív eljárásainak a segítségével jelenik meg. A világ könyvként való felfogása pedig – amelyet az olvasás segítségével azonosítunk – a mitologikus tudatra jellemző, miként az a tény is, hogy a „személynevek nem-konvencionális, ontológiai mivolta megkérdőjeleződik, amely a megnevezés és a megnevezett azonosságából eredeztethető” (Vö. LOTMAN, USZPENSZKIJ 1989: 6, 16). Összefoglalva: a névvel való jelöltség kérdése többszörösen az elbeszélés tárgyává válik, ám csakis úgy, hogy a személynév birtoklása – annak ellenére, hogy az a novellában a jellé válásnak és a jelentésképződésnek egy fontos eleme – *a véletlenszerűséggel*, az *esetiséggel* párosul.

Kicsoda Ferdinánd, kicsoda Puskin, ki Gavrilo és ki Anyegin? Vajon *kiket* fednek ezek a nevek? Hogyan válik Ferdinánd – Ferdinánddá? Hogyan kapja meg ezt a nevet? Mi történik akkor,

ha az európai történeti tudat és narratíva egyik kiemelt szereplője, az 1914-ben megölt trónörökös a rá nézve végzetes szarajevói merénylet előtt az orosz irodalmi mítosz origójának, a párbajban lelőtt orosz költőnek a műveit olvassa? És viszont: mi történik Puskinnal, az alakjával, az általa írt primér és a róla szóló, vele foglalkozó, szekundér szövegek együttesével, ha hangsúlyozottan a 19. század végi 20. század eleji *közép-európai* térbe, kulturális, történelmi, politikai és nyelvi közegbe helyeződnek?

Az irodalomtörténész, író és fordító Pavićot egész életében izgatta a puskins életmű és életrajz.⁴ Egyfelől Puskin-tanulmányok szerzőjeként, a szerb Puskin-kiadás szerkesztőjeként és több Puskin-mű, köztük a *Poltava* és az *Anyegin* szerb fordítójaként foglalkozott intenzíven az orosz költő életművével, másfelől íróként nyúlt a „Puskin-témához”, hiszen számos elbeszélésebe és regényébe emelte be Puskin alakját és műveit.⁵ Pavić különösen nagy figyelmet fordított azokra a Puskin-művekre és a Puskin-biográfia azon elemeire, amelyekben az orosz költő valamilyen módon a szerb népköltészeti szüzsékhez, motívumokhoz, versmértékhez vagy a szerb történelem alakjaihoz nyúlt. A *Ferdinánd herceg Puskit olvas* című elbeszéléseben szövegszerűen is jól azonosítható módon a *Jevgenyij Anyegin*, a *Mese a halászból és a kis halról* és a *Rézlovas* című Puskin-szövegekből építkezik, mindezek mellett pedig egyszerre mutatja fel a költő halála, azaz a párbajban lelőtt Puskin és a merénylet áldozatává váló osztrák trónörökös izomorf szüzséként leírható

---

4 Pavić irodalomtörténész és írói „kettőséről” ld. SZABÓ 2010 és részben BAGI 2010. Érdekes következtetésekre adna lehetőséget az a vizsgálat, amely Pavić Puskin-esszéit, -novelláit a szintén író, esszéista orosz Andrej Bitov (1937) Puskin témájú esszéivel, elbeszéléseivel vetné össze.

5 Magyarul egyetlen olyan novella olvasható, amelyet a szerb és az orosz irodalomtörténet a Puskin-témájú szövegek közé sorol. Ld. PAVIĆ 1993. Pavić Puskin iránti érdeklődéséről részletesen pl. ВАГНЕР 2007; МУСИЋ 2011; ПОПОВИЧ 2014.

történetei közötti azonosságot és különbséget, a törvényszerű és az esetleges kapcsolatot.

II.

Az egyes szám első személyű elbeszélés három nagyobb szerkezeti egységből áll. Az első kettőt maga a szerző számmal jelölte, a harmadikat pedig a P.S. jelzés vezeti be. Hogy az elemzés érhetővé váljon, érdemes a magyar nyelven nem olvasható novella cselekményét összefoglalni.

Az én-elbeszélő elmeséli olvasójának, hogy göttingeni diákévei után, ahol Kanttal foglalkozott, visszatért vidéki birtokára, ahová egy új szomszédja érkezett.⁶ A beszélő nem tudja az új szomszédja nevét, csak annyit tud róla, hogy piperkőc („szemöldökhöz rögzíthető szempillákkal és gyönyörű fűrtökkel” rendelkezik).⁷ Megtudja azt is, hogy a társaságkerülő szomszéd közgazdaságtannal foglalkozik, és otthonról a háza hátsó ajtajánál álló motorján távozik, amint tudomására jut, hogy valamelyik szomszédja meg akarja látogatni.⁸

Egy napon a beszélő motorozás közben összetalálkozik külön szomszédjával, és együtt hajtanak tovább: beszédbe elegyednek, majd látogatni kezdik egymást. A narrátor észreveszi új ismerőse szobájának polcain Adam Smith műveit, a régi kalendáriumokat

---

6 Vö. „Neve: Vlagyimir Lenszkij, lelke / Göttingai szellem neveltje, / Az ifjúság virága volt, / Kant híve, verselt és dalolt. / Kődülte németalföldi tájról / Hozott új eszmét, új tudást; / Szabadságról szent álmodást, / Tűz-lelket, mely lobogva lángol, / Hozta rajongás szép szavát / S vállára omló szöghaját” (PUSKIN 2008: II/6).

7 Vö. „S ezért pedánsul öltözik, / Mondhatjuk: piperkőcködik. / Jó három órát vesz a napja, / Amíg az öltözőben ül, / S ha tükre mellől kikerül:” (PUSKIN 2008: I/25).

8 Vö. „S minden szomszédja súgja már: / Veszedelmes csodabogár” (PUSKIN 2008: II/4); „Kezdetben jöttek nyakra-főre, / De a hátsó lépcső bevált, / Lovásza felkészült előre, / S a doni mén nyergelten állt, / Ha úti porban, úti sárban / Jöttek családi nagy batárban” (PUSKIN 2008: II/5).

és Bonaparte Napóleon szobrát.⁹ Érzi, hogy valahonnan ismeri beszélgetőpartnerét, talán egy göttingeni borozóból, de nem tudja, pontosan honnan.

Egy alkalommal az elbeszélő, aki Olgával tölti idejének nagy részét, szomszédjával együtt meghívást kap Olga nővérenek születésnapjára. Kis késéssel érkeznek. Amíg az elbeszélő a nővér leírásának szenteli néhány percét, addig a szomszéd Olgával kezd kacérkodni, majd a *Kék Duna keringőre* táncolnak, végül kettesben kimennek a verandára.¹⁰ Mindezt figyelemmel kíséri a nővér is. Az elbeszélő Olga és szomszédja viselkedését tapasztalva felugrik a helyéről, és hazamegy. Megtisztítja és megtölti a pisztolyát, levelet ír Olgának, és Schillert olvas. Rövid alvását katonamúltjával magyarázza. Hajnalban átmegy a szomszédjához, felébreszti, és megkérdezi tőle, milyen fegyvert tart magánál. Az ásitó szomszéd csak elhunyt nagybátyja vadászfegyverével rendelkezik, így ezt viszi magával a párbajhoz. Az ellenfelek a párbaj helyszínéül a folyópartot választják. A szomszéd átmegy a túlpartra, majd lő, és eltalálja ellenfelét, akinek ekkor jut eszébe szomszédjának, párbaj-ellenfelének a neve: Jevgenyij Anyegin.

A második részben a megsebesült beszélő, aki beleesett a folyóba, úszik az árral, folyóból folyóba kerül. A víz végül egy lakatlan vidéken, egy Duna menti mocsaras területen veti őt partra. Kunyhót épít, próbál halat fogni. Nem tud aludni az éhségtől: nincs magánál, magában beszél. Váratlanul kifog egy apró halat, amit aztán visszadob a vízbe. A hal nem úszik el. A beszélő megkérdezi tőle németül, hogy hívják. A halacska németül válaszol, amin a beszélő meglepődik. A hal, akinek, mint Gábrriel arkangyalnak, Gavriilo a neve, felajánlja, hogy teljesíti a beszélő három

---

9 Vö. „Ő Adam Smith-szel jut ma célhoz; / A gazdaságtan bölcse lett / S arról mond mély ítéletet.” (PUSKIN 2008: I/7); „A vas-szobor kis asztalon: / Komor homlok felett kalapja / Egy ismerős fejet takar, / Mellén keresztbe font a kar” (PUSKIN 2008: VII/19).

10 PUSKIN 2008: V/41.

kívánságát. A beszélő – népmesei fordulatokat használva – kér egy házat, egy feleséget és azt, hogy a kis hal – nagyobb méretben – megsütve kerüljön a tányérjára. A hal csap egyet a farkával, amelynek nyomán a vízben keletkezik egy lyuk, a beszélő ebbe beleköp, majd ezután elalszik. Amikor felébred, egy hatalmas kastély gyönyörű hálósobájában találja magát, a hal ott gőzölög előtte, a kastélyhoz beláthatatlanul nagy franciapark tartozik. A beszélő díszes ruhában lemegy sétálni, ekkor váratlanul megjelenik egy Zsófia nevű nő, aki őt Ferdinándnak szólítja, és aki figyelmezteti, hogy sietniük kell, hiszen Szarajevóig még 28 óra utazás áll előttük.

Az elbeszélés végén a *P.S.* jelzetű rész a történelmi események tényszerű adatokra koncentráló, egyes szám harmadik személyű összefoglalása.

III.

A pavići szöveg első része nyílt parafrázisa a puskinsi *Anyeginnek*, természetesen jelentős különbségekkel. Az eltérések nem csupán az *időbeli, nyelvi, kulturális, geográfiai transzfer* során végbe ment változásokra szűkíthetők le – azaz, miként ezt néhány reália mutatja (Puskinnál: *ló, valcer, patak, orosz vidéki birtok* Pavićnál: *motor, Kék Duna keringő* [1866!], *Duna, közép-európai vidéki birtok*) – a novella cselekménye későbbi korban és más földrajzi térben játszódik, mint a verses regényé. A pavići főhős, miközben egyértelműen Lenszkij pozíciójából meséli el a történetet (azaz akár Lenszkijnek is lehetne nevezni), egyszerre rendelkezik azzal a tudással, amellyel a verses regényben az anyegini narrátor bír, és amellyel Tatjana rendelkezik. Élethelyzetét tekintve Lenszkij jegyeit viseli – hűvös, távolságtartó viselkedését, szenvedély-

---

11 Vö. Lenszkij jellemzését Anyeginével. PUSKIN 2008: II/10?15.

mentes fogalmazásmódját és gondolatait tekintve azonban sokkal inkább a Puskinnál életunt Anyeginhez hasonlít.¹¹ Anyegin alakjának sarkított bemutatása (lásd a gúnyt: „szemöldökre csíptethető szempilla”) és a párbaj körülményeinek az egyik fél irányába való eltúlzása (vadászpuska kontra pisztoly) arra utalnak, hogy itt egy, a sablonokat kiemelő (a piperkőc Anyegin; a párbaj mint tulajdonképpeni gyilkosság), kifejezetten leegyszerűsített, mondhatni nyerssé, *katonássá tett Anyegin-olvasattal* állunk szemben.¹² A legfontosabb mozzanat a párbaj, a lövés becsapódásának a pillanata, hiszen ekkor valósul meg a *másik azonosítása* (Jevgenyij Anyegin), a ráismerés és ezzel az a lehetőség, hogy az én-elbeszélő immár önmagát végleg egy *ellentétpár* egyik tagjaként határozza meg (Lenszkij kontra Anyegin). Ez az esemény ugyanakkor egy határhelyzetben zajlik le, az életből a halálba, másképp: az Anyeginből egy másik szövegbe való átlépésnek a pillanatában – vagyis a főhős számára a név kimondása, egyúttal a puskin szöveg mint világ azonosítása már nem jelent(het) semmit.

A második részben a párbajban meglőtt főhős a vízfolyam mozgása, sodrása által egy olyan szövegtérbe kerül, amely egyre több (nép)mesei elemet vonultat fel. Az öntörvényű őselem, a víz az akarattalan, mozgásképtelen hőst az egyik folyóból a másikba viszi. A víz egyfelől *az élet vizének* tekinthető, amennyiben az *átváltozást* és a *feltámadást* hozza el az újjáéledő hős számára, másfelől – Pavičnál, talán éppen Puskin ihletésére – a „történelmen kívüli léttel” kapcsolódik össze (Ld. HEM3EP 2000). A főhős, hogy csillapítsa éhét, halfogással próbálkozik: elméje az éhezéstől és kialvatlanságtól megbomlik, a vízáramlás sodró, gyors látványa pedig gondolatait fogva tartja, így az örület jeleit mutatja. A szöveg itt Puskin *Rézlovas* című elbeszélő költeményét, elsősorban

---

12 Ferenc Ferdinánd katonai neveltetést kapott, életrajzírói szerint a katonai hivatást pedig nagyon fontosnak tartotta.

a tengerrel keveredő, kiáradó, tomboló Néva és az áradás következtében mindenét és mindenkiét elvesztő, megőrülő Jevgenyij alakját idézi, majd rákópirozza arra a nyomorúságos kunyhójában éldegélő öreg halászt is a *Mese a halászból és a kis halról* című verses meséből. E két Puskin-szöveg együttes beemelése a novella szövegébe több szempontból is igen izgalmas: a két szöveg olvasható ugyanazon téma két variánsaként (Puskin egyébként mindkettőt egy időben, 1833-ban Bolgyinóban írta), az idegen őserő legyőzetésére irányuló kétféle próbálkozás megjelenítéseként.¹³ Mihail Epstejn összehasonlító elemzése szerint Nagy Péter a *Rézlovasban*, a halász felesége pedig a mesében éri el azt, hogy minden földi hatalom az övék legyen. Mikor földi hatalmukat már nem tudják növelni, véli Epstejn, a tengeri őserőt is maguk alá akarják gyűrni. Péter hatalmas veszteségek árán ugyan, de felépít a tengertől elhódított, mocsaras területen egy várost, amely a rajta átfolyó vizet korlátok közé szorítja; az öregasszony pedig azt akarja, hogy hatalma legyen még a tengerek ura, azaz az aranyhalacska felett is. Mindkét szüzsé keretes szerkezetű: mindkettő a tengerparton kezdődik, és ott is ér véget. A mesében a nyomorúságos viskóval és a szétört teknővel kezdődik, és azokkal is ér véget. Az aranyhaltól követelt egyre nagyobb és gazdagabb házak, paloták, végül a gyönyörű cári város álmoként foszlanak szét.

A paviíci novellában a főhős a kis haltól egyszerre három dolgot kér, majd katonásan köp egyet, és elalszik. Ekkor, az *álomban* történik meg a másodszori *identitásvesztés* és a másodszori csoda, az új alakban történő feltámadás, amely ismét szövegtípusváltással jár együtt. A „meseszöveget” egy földrajzi, építészeti szakleírás váltja fel. A főhős szabatos, precíz, pontos adatokkal, nevekkal mutatja be azt a kastélyt és parkot, amelyben tulajdonosként újraéled. (A paviíci szöveg iróniája, hogy míg az életvalóságban Fe-

---

13 Ld. erről ЭПШТЕЙН 1996.

renc Ferdinándnak – trónörökösként – csupán a Belvedere kastély lehetett a lakóhelye, itt, a szövegben azonosítható adatok alapján viszont övé a legfőbb, legnagyobb császári lakhely, Schönbrunn. Egyszóval: császár lehet!)

A főhős a kis hálnak adott harmadik parancsával/kívánságával azonban épp ugyanazt a vétséget követi el, amelyet Nagy Péter és a halász, pontosabban a halász felesége is elkövetett. Jótevőjének hatalmára vágyik, sőt, uralomra a jótevője felett.¹⁴ A pavići szövegben ez mindenféle metafizikai dimenzió nélkül egyszerűen abban jelenik meg, hogy a főhős megeszi azt, aki gazdaggá tette. Megeszi Gavrilót, a szerencsésjét. Magáévá teszi, bekebelezi: így téve azt végérvényesen a saját története részévé – még mielőtt Gavriło Princip neve a világtörténelemben véglegesen és végzetesen hozzákapcsolódna. Az elkövetkezendő történelmi események fényében ezt Gavriło – immár Gavriło Princip alakjában – megbosszulja. Miként Anyegin lövése világhírűvé tette a mellékszereplő Lenszkijt, úgy Ferenc Ferdinánd híressé teszi Gavrilót, akinek a neve a merénylettel elválaszthatatlanul összeforrt, amely fordítva is igaz: Gavriło a lövésével világhíressé teszi a trónörököszt (aki egyébként, a Ferdinánd-életrajzok szerint, egész életében háttérbe szorítva érezte magát).

A háromosztatú, izomorfikusan felépülő *Ferdinánd herceg Puskint olvas* szerkezete a három egymás után beidézett és „megélt”, különböző szüzsé és műfaj (verses regény, mese, dokumentum) mellett a főhős alakjának háromszoros transzformációjára épül, miközben a hősök párba rendeződésének ismétlődése is szervezi. A főhősnek három ellenfele van:

én-elbeszélő (Lenszkij szerepében) – szomszéd (Anyegin);

---

14 Uo.

én-elbeszélő (az öreg halász és Jevgenyij szerepében) – kis hal (Gavrilo);
Ferdinánd – merénylő (Gavrilo Princip).

A szöveg az elbeszélői hangot ugyanakkor végig kitartja. A narráció viszonylagos koherenciáját az elbeszélő vissza-visszatérő, német közbeszúrásai alkotják meg: „eines schonen Tages”, „kurz und gut” stb., továbbá az az ismétlődő mozzanat, hogy a személynevek valamilyen módon – a főhősnek egy újabb puskinsi szüzsébe, műbe való bekerülésekor – problematizálódnak: 1) vagy úgy, hogy az én-elbeszélő nem emlékszik az adott névre, amelyet aztán egy határhelyzet eszébe juttat (ld. a lövés becsapódásakor ráébred a Jevgenyij Anyegin névre), illetve amely megmagyarázhatatlanul eszébe ötlik (ld. Zsófia hercegné esetében), 2) vagy az én-elbeszélő rákérdez a névre (ld. Gavrilo, a hal esetében), 3) vagy az én-elbeszélő azonosítja magát a névvel (ld. Zsófia hercegnő Ferdinándnak szólítja). Fontos, hogy az én-elbeszélő főhősnek egészen a novella legvégéig nincsen neve: csak mi, olvasók azonosítjuk őt már idejekorán *Lenszkij*vel, majd a szöveg második részében *az öreg halással*, illetve *Jevgenyij*vel (a *Rézlovas* főhősével). Majd az életvalóságbeli, történelmi esemény ismét előállítja ezt az interszubjektív struktúrát: a „történelmi” Ferdinánd a lövés pillanatában nem – vagy valószínűleg nem – tudja, hogy a merénylőt Gavrilo Principnek hívják.

A főhős útja, illetve „sorsa” eleinte a Duna mellékfolyóinak (*periféria*), végül fősodrának (*centrum*) a medre, hiszen a szöveg narratív részeit és szüzsés tereit időben és térben is a víz, a folyó, a Duna köti össze: az én-elbeszélő főhős a lövést követően beleesik egy, a szomszédja birtokát átszelő kisebb folyóba, ahonnan a víz őt a Duna-menti mocsaras vidékeig viszi – és itt kezd el halászni. Anyegin és Lenszkij birtokai, az öreg halász kunyhója és a schönbrunni palota a paviói szövegvilágban a Duna mentén helyezkednek el. A Duna ugyanakkor Béccsel, a közép-európai

léttel, az Osztrák–Magyar Monarchiával, a császári udvarral is összekapcsolódó metafora – lásd: Anyegin a *Kék Duna keringőt* táncolja végig Olgával.

IV.

Ha alaposan szemügyre vesszük a Puskin-mítosz és -kultusz megjelenéseit, megjelenítéseit az orosz szépirodalomban, akkor megállapíthatjuk, hogy a pavići szöveg a Puskin-mítoszzal egészen páratlanul „bánik”. A szerb író szövege egyszerre láttatja azt minden európai – történelmi és nyelvi – esemény előzményeként, origójaként, az „alaptörténetként”, és mutat rá annak idegenségére, a közép-európai nyelvi, kulturális térbe való áthelyezésének problémáira.

Az alternatív történelmet író szöveg poétikai és narratív elemzése során kirajzolódik, hogy a Puskin-oeuvre-re épülő novella világa, illetve szövege a pretextusai viszonylatában egyszerre mutatja fel a *folytonosság*, *homogenitás* és a *megszakítottság*, *heterogenitás* jegyeit. Az azonosság, az identitás megtalálását törvényszerűen mindig az éavesztés követi, az alakok transzformációja együtt jár a szöveg- és a térbeli határok transzgressziójával (ld. a szövegminőségek közötti váltásokat, illetve a tereket: vidéki birtok, mocsaras part, Bécs, Szarajevó), amely eljárások nem egyszerűen a posztmodern szöveg töredezett, mozaikos építkezését hivatottak felmutatni, hanem egyúttal azt is, hogy a szüzsében háromszor ismétlődik a *kiűzetés története*. Az oroszországi Puskin-kultusz szállóigévé vált „Puskin a mi mindenünk” állítása Pavićnál a „Puskin a minden, de nem a miénk” önkialtó mondatává alakul. A Puskin-mítosz és Ferdinánd történetének összekapcsolása a szerb novellában egyszerre szerves és szervesetlen, organikus és véletlenszerű, ad hoc. A főhős szüntelenül kivettetik a Puskin-szüzsékből, miközben a szerb novellában az európai kultúra és történelem két kiemelt – a két, a keletre és a nyugatra

található, kulturális–politikai hatalmi centrumhoz (az Orosz Birodalomhoz és a Monarchiához) köthető – eseménye, Puskinnak és Ferenc Ferdinándnak a halála egymásra vetül. A szerb nyelven megszólaltatott Puskin közép-európai térbe áthelyezve, a közép-európai hősöknek és konfliktusaiknak a kontextusában *idegenként* lepleződik le, miközben Pavić számára szerbként – a szláv nyelv, kultúra, az ortodoxia okán –, íróként és Puskin-fordítóként többszörösen is a *saját-idegenség* élményét aktivizálja. Pavić novellája a 20. századi szépirodalmi puskinisztikában egy olyan egyedülálló hangot képvisel, amely egyszerre szólal meg a Puskin-mítoszon és -kultuszon belül és kívül.

IRODALOM

BAGI 2010 = BAGI I. *Megjegyzések egy szószedethez (Milorad Pavić: Kazár szótár) (1994)* In: Uő. Rög-Eszmék. Írások a XX. századi szláv irodalmak köréből. Szegedi Egyetemi Kiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2010. 216–223.

KAPPANYOS 2014 = KAPPANYOS A. *Nekünk Ferdinánd*. In: Cseh ködképek fürkészője, Huszonegy írás Berkes Tamás 60. születésnapjára. (Szerk. Balogh M., Kalavszky Zs.) reciti, Bp., 2014. 40–48.

LOTMAN, USZPENSZKIJ 1988 = LOTMAN Ju., USZPENSZKIJ B. *Mítosz – Név – Kultúra*. (Ford.: Pálfi Á.) In: Kultúra és közösség, 1988/1. 3–19.

PAVIĆ 1993 = PAVIĆ M. *Sár*. In: A tüsszögő ikon. (Ford.: Bojtár B. E., Gállos O.) Forum Könyvkiadó – Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Újvidék – Pécs, 1993. 79–97.

PUSKIN 2008 = PUSKIN A. *Jevgenij Anyegin*. (Ford.: Áprily L.) In: Uő. Jevgenij Anyegin. (Szerk. Hermann Z.) Európa, Bp., 2008. (Puskin Összegyűjtött Művei 1.)

PUSKIN 1999 = PUSKIN A. *Rézlovas*. (Ford. Galgóczy Á.) Tevan, Békéscsaba, 1999.

PUSKIN 1977 = PUSKIN A. *Mese a halászról és a kis halról.* (Ford.: Vas I.) In: *Elbeszélő költemények, Mesék.* Európa, Bp., 1977. 365–375.

SZABÓ 2010 = SZABÓ SZ. *A másság-mozzanatok mentén elmozduló Pavič-olvasás.* Híd (Újvidék) 2010. január. 65–90.

ВАГНЕР 2007 = ВАГНЕР Е. *Национальные культурные мифы в литературе русского постмодернизма,* Диссертация, Барнаул, 2007.

МУСИЙ 2011 = МУСИЙ В. *А.С. Пушкин – Персонаж «Уникального романа» М. Павича* // Болдинские чтения 2011. Гос. Лит-мемор. и природ. Музей-заповедник А. С. Пушкина «Болдино». Саранск, 2011. 230–239.

НЕМЗЕР 2000 = НЕМЗЕР А. *Поэзия Жуковского в шестой и седьмой главах романа «Евгений Онегин»* // Пушкинские чтения в Тарту 2, Тарту, 2000. 43–64.

ПАВИЧ 2003 = ПАВИЧ М. *Принц Фердинанд читает Пушкина* // Вывернутая перчатка (1989). (Переводчик: Савельева, Л.) Азбука-классика, М., 2003.

<http://knigger.com/texts.php?bid=22940&page=45> (доступ: 2014. 09. 20).

ПОПОВИЧ 2014 = ПОПОВИЧ Т. А. *С. Пушкин–Сокровенный герой прозы М. Павича* // Болдинские чтения 2014. (Отв. Ред.: Фортунатов, Н. М.) ООО «Бегемот НН», Нижний Новгород, 2014. 62–71.

ЭПШТЕЙН 1996 = ЭПШТЕЙН М. *Медный всадник и золотая рыбка. Поэма-сказка Пушкина* // Знамя 1996/6, 204–215.